

Türk Din Psikolojisi Dergisi
Turkish Journal for the Psychology of Religion

Sayı: 7 • Haziran 2023 • 201-209
Issue: 7 • June 2023 • 201-209

Sosyal Psikoloji Bağlamında Önyargı ve Din

- Ulu, M. (2019). Sosyal psikoloji bağlamında önyargı ve din.
İstanbul: Çamlıca Yayınları (157 s.)
Ulu, M. (2019). Prejudice and religion in the context of social
psychology. İstanbul: Çamlıca Publishing (157 p.)
ISBN: 978-975-8646-84-5

Elif Nihal Aktay

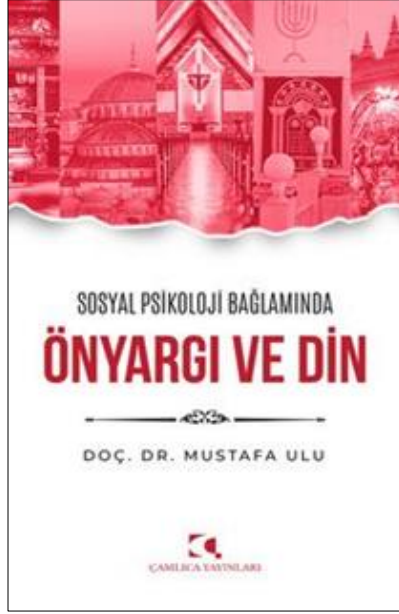
Yüksek Lisans Öğrencisi
Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
E-posta: enihal.aktay@gmail.com
Orcid: 0000-0003-4729-5929
Eskişehir / Türkiye

MA Student
Eskişehir Osmangazi University
Institute of Social Sciences
E-mail: enihal.aktay@gmail.com
Orcid: 0000-0003-4729-5929
Eskişehir / Turkey

<https://doi.org/10.59379/tdpd.1263650>

Türk Din Psikolojisi Dergisi
Turkish Journal for the Psychology of Religion

Makale Türü • Article Type Kitap İnceleme • Book Review
Geliş Tarihi • Received 11 March 2023 • 11 March 2023
Kabul Tarihi • Accepted 14 Nisan 2023 • 14 April 2023

Ö z e t

Mustafa Ulu tarafından kaleme alınan bu eser, önyargı ve din ilişkisini, psikoloji ve sosyoloji alanlarından hareketle çeşitli yaklaşımlar açısından incelemiş ve sosyal psikoloji bağlamında yapılan değerlendirmelerle, ilgili literatür araştırmalarına katkıda bulunmayı hedeflemiştir. Önyargı kelimesinin terminolojik olarak zengin bir içeriğe sahip olması nedeniyle önyargı ve din ilişkisine odaklanılarak çalışma alanı daraltılmış, sonrasında sosyal psikoloji verilerinin incelenmesiyle de çalışmanın temel noktası oluşturulmuştur.

A n a h t a r K e l i m e l e r

Din psikolojisi • Önyargı • Psikoloji • Sosyal psikoloji • Din

A b s t r a c t

This work, authored by Mustafa Ulu, examines the relationship between prejudice and religion from the perspectives of psychology and sociology, aiming to contribute to the relevant literature research through evaluations conducted in the context of social psychology. Given the terminological richness of the word prejudice, the scope of the study is narrowed down to the relationship between prejudice and religion, with the analysis of social psychology data forming the core of the study.

K e y w o r d s

Psychology of religion • Prejudice • Psychology
Social psychology • Religion

1979 Kayseri doğumlu olan Mustafa Ulu, lisans eğitimini Erciyes Üniversitesi'nde almıştır. Aynı yıl başladığı yüksek lisans eğitimini “Üniversite Öğrencilerinin Dini İnanış ve Davranışları–Erciyes Üniversitesi Öğrencileri Örneği” teziyle 2006 yılında tamamlamıştır. Yüksek lisansta olduğu gibi doktora eğitimini de Erciyes Üniversitesi'nin Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde “Dindarlığın Tanımı, Boyutları ve Ölçülmesi Üzerine Psikolojik Bir Araştırma–Erciyes Üniversitesi Öğrencileri Örneği” başlıklı teziyle 2014 yılında bitirmiştir. Lisans eğitimi döneminde profesyonel bir ilgi alanı olarak bilgisayar teknolojileri ve web tasarımı konularına yoğunlaşmış ve önemli projelerde görev almıştır. 2011 yılında Erciyes Üniversitesi'ne Araştırma Görevlisi olarak atanmış, 2014 yılında Dr. Öğretim Üyesi, 2019 yılında ise Doçentlik unvanı almıştır. TÜBİTAK 2219 Projesi kapsamında 24 ay ABD Georgia Southern University'de çalışmalar yapmıştır. Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdür Yardımcılığı ve ÖYP Koordinatörlüğü ile idari görevlerde de bulunmuştur. 2013 yılından itibaren ilahiyat dergilerinden biri olan *Bilimname*'nin editörlüğünü yapmaktadır. Bunun yanı sıra akademik yazım teknikleri ile ilgili eğitim ve seminer faaliyetlerinde bulunmaktadır. Araştırma alanları sosyal ve beşerî bilimler, sosyal psikoloji, gelişim psikolojisi, uygulamalı psikoloji, ilahiyat ve din psikolojisi olan Ulu'nun; çeşitli dergilerde yayınlanan makaleleri, kitap ve kitap bölümleri, hakemli kongre ve sempozyum bildiri kitaplarında yer alan yayınları bulunmaktadır. İngilizce ve Arapça bilmektedir.

Bu çalışmada önyargı ve din arasındaki ilişki, sosyal psikoloji ve din psikolojisinin verilerinden hareketle incelenmeye çalışılmıştır. Yazar, genel anlamda önyargı ve din ilişkisinin bireysel, toplumsal ve kültürel düzeylerde yaygın olarak ele alındığını ancak Türkiye ekseninde bu ilişkinin yeteri kadar ele alınmamış olmasını bu çalışmanın başlıca motivasyon kaynağı olarak görmektedir. Önyargı kavramına ilişkin pek çok çağrışımın söz konusu olduğunu ve bu noktada dinin, önyargının oluşumunda ve sürdürülmesinde kritik bir etkiye sahip olduğu düşünülmektedir.

Kitabın ‘İçindekiler’ kısmına bakıldığında, başta ‘Tablo ve Şekiller Listesi’, kısa bir ‘Önsöz’ ve ‘Giriş’ bölümü görülmektedir. Temelde iki bölümden oluşan kitabın ilk bölümü ‘Önyargı’, ikinci bölümü ise ‘Önyargı ve Din’ başlığı etrafında şekillenmiştir. Her iki bölüm de kendi içerisinde çalışmanın içeriğine uygun bir şekilde alt başlıklar halinde sunulmuştur. Buna göre ilk bölüm kendi içerisinde beş, ikinci bölüm ise iki ayrı alt başlık şeklinde ayrılmıştır. Ardından ‘Sonuç’ kısmı gelmekte olup sırasıyla ‘Kaynakça’ ve ‘Dizin’ bölümüne yer verilmiştir.

Yazar, kitabın *Önsöz*'üne (ss. 9-11), dünyanın bir taraftan Doğu ve Batı'nın rekabet eden ideolojilerinin neden olduğu paniğin diğer taraftan ise dinlerin etkilediği önyargı ve ayrımcılığın etkisi altında olduğuna dikkat çekerek başlamıştır. Zaman içerisinde kitle iletişim araçları, sosyal medya ve ulaşım imkânlarındaki gelişmelerin her ne kadar toplumları ve farklı inanç gruplarını birbirine yaklaştırdığı gözlenirse de bunun bir sonucu olarak bireysel, ahlaki ve dini uyum gibi konuların bir problem olarak karşımıza çıktığı belirtilmiştir. Özellikle 20. yüzyılın sonlarında Batılı paradigmanda yaşanan değişimle kendilerinden olmayanlara karşı ayrımcılık ve ötekileştirmenin ön plana çıktığı ve bu süreçte din ve inanç farklılıklarının günümüze kadar etkin bir şekilde işlendiği ifade edilmiştir. Önyargı ve ayrımcılığın büyük oranda farklı temellere dayanmasıyla birlikte, önyargının oluşumu ve sürdürülmesinde dinin kritik bir rolü olduğu belirtilmiştir. Bununla birlikte önyargı konusunun metodolojik ve terminolojik olarak nasıl bir kavram olduğundan bahsedilmiştir. Ardından kitabın hazırlanmasına katkı sağlayan kişilere teşekkür edilerek ön-söz kısmı sonlandırılmıştır.

Eserin *Giriş* (ss. 13-24) bölümünde önyargı ve din arasındaki bağlantıların, insanların dünyayı anlamlandırma, temel uyum problemlerini çözme, diğer kişi ve gruplarla ilişki kurma, kaygıyı yönetme gibi konularda kendilerine yardımcı olan sosyal, bilişsel ve duygusal mekanizmalardan kaynaklandığı varsayımı kurulmuştur. Aynı zamanda bu varsayımın, çalışmanın temel yapısını oluşturmakta ve sınırlarını belirlemekte olduğu da ifade edilmiştir. Ardından önyargı çalışmalarının en belirgin özelliğinin, önyargıların nedenlerini anlamaya yönelik yapılan kuramsal ve alan araştırması çalışmalarının önyargıyı azaltmaya dayalı müdahalelere yardımcı olması olduğu belirtilmiştir. Bu noktada önyargı ve din ilişkisinin incelendiği zaman dilimleri ve literatür değerlendirmelerinden örnekler verilerek ortaya çıkan bulgulardan kısaca bahsedilmiştir. Türkiye'de ise bu konuya olan ilginin Batı'nın oldukça gerisinde kaldığı söylenerek spesifik olarak önyargı ve din ilişkisine odaklanan sadece birkaç çalışma olduğu ifade edilmiştir. Bu çalışmalar iki kitap, iki makale ve bir doktora tezi olmak üzere bir gruplama yapılarak kısaca tanıtılmıştır.

Eserin, *Önyargı* başlıklı (ss. 25-80) birinci bölümü, beş ayrı alt başlık halinde sunulmuştur. Genel sosyal psikoloji alanının başlıca konularından olması sebebiyle önyargı, popüler bir çalışma olarak belirtilmiştir. Psikolojinin ise önyargıyı 'Tutum' başlığı altında ele aldığı ve bir tutum olarak önyargının üç boyutlu bir yapıya sahip olduğu açıklanmıştır. Bu üç boyutlu yapı içerisinde önyargı, duygusal yönü; ayrımcılık, davranışsal

yönü; kalıp yargılar ise bilişsel yönü ifade etmektedir. Önyargının üç boyutunun, kişisel sosyal ilişkileri ilgilendirmesinin yanı sıra geniş kamu politikalarına da yön verebildiğine değinilmiştir. Bölüme genel bir girişin ardından ilk olarak ‘Önyargının Tanımlanması’ başlığına geçilmiştir. Bu kısımda, etimolojik açıdan önyargı kelimesinin anlamı hakkında bilgi verilmiştir. Önyargının zaman içerisinde toplumsal, bireysel ve psikolojik açıdan çeşitlilik göstermesi, kaynağı, sonuçları vb. konulardan dolayı tanım noktasında farklı yaklaşımların ortaya çıkmasına sebep olduğu ifade edilmiştir. Ancak bu çeşitliliğe rağmen ilklerden olması sebebiyle literatürde en yaygın şekilde görülen tanımın Gordon W. Allport’a ait olduğu bildirilmiştir. Allport’un tanımından sonraki süreçte ise gelişen kuramlar ve toplumların değişen yapısı itibariyle ifadeler daha incelikli bir hal almış olsa da tanımlarda yer alan temel noktaların günümüze kadar değişmeden süregeldiğini vurgulayan Ulu, literatürde yaygın olarak bilinen önyargı tanımlarını 1954-2017 yılları aralığını kapsayan bir tablo halinde ‘Yazar ve Tanımı’ şeklinde sunmuştur. Ardından bu alt başlık içerisinde sırasıyla ‘Kalıpyargı (Stereotip)’ ve ‘Ayrımcılık’ konuları hakkında bilgi verilmiştir.

Bölümün ikinci alt başlığı ‘Önyargının Nedenleri’ şeklinde atılmış olup bu kısımda önyargının kaynağının ne olduğu, sosyal ve psikolojik faktörlerin önyargıya bir etkisinin olup olmadığı gibi sorular ön plana çıkarılmıştır. Sosyal bilimcilerin, bu ve benzeri sorularla önyargının nedenlerini ve dinamiklerini açıklamak için çeşitli yaklaşımları araştırdıkları belirtilmiştir. Bu doğrultuda, ilk olarak önyargının nedenleri psikolojik, sosyal, ekonomik ve kültürel olarak dört farklı açıdan ele alınmıştır. Bu nedenlere ek olarak önyargının kaynakları ve onun nasıl ortadan kaldırılabileceği noktasında bazı hipotezlerin üretildiği ifade edilmiştir. Kitapta bunlar ‘Günah Keçisi Hipotezi’, ‘Adil Dünya Hipotezi’ ve ‘Temas Hipotezi’ şeklinde isimlendirilmiştir.

Bölümün üçüncü alt başlığı olan ‘Önyargı Kuramları’, literatürde farklı şekillerde açıklanmıştır. Önyargı kuramlarında incelenen bu faktörler; Psikodinamik ve Kişilik Faktörleri, Bilişsel Süreçler, Gerçekçi Grup Çatışması, Sosyal Kimlik ve Sosyal Sınıflandırma şeklinde belirtilmiştir. Bu çalışmalar içerisinde belirli grupların neden önyargıların hedefi oldukları, önyargı ve ayrımcılık için gerekli bir koşul olup olmadığı gibi konular irdelenmiştir. Bahsi geçen kuramlar tek tek açıklanırken ilgili konuya dair çalışma yapan kişiler ve bu kuramlarının eleştirisi alan yönlerinden de bahsedilmiştir.

Bölümün dördüncü alt başlığı ‘Önyargı Araştırmaları’ şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Kalıpyargı ve önyargı, psikolojik süreçlerden

olup bu süreçlerin davranışa dönüşen şekli ayrımcılık olarak bilinmektedir. Bu anlamda ayrımcılık, kalıpyargı ve önyargının somutlaşmış hali olarak kendini göstermektedir. Burada eylem, bireylerarası ilişkileri etkilediğinden araştırmacıların, önyargının bu özelliği üzerine daha çok inceleme yaptığı tespit edilmiştir. Ayrıca sosyal psikolojide yapılan bu araştırmalardan etki ve sonuç bakımından önemli olan iki tanesine bu konu başlığı altında yer verilmiştir. Bu çalışmalar; Soyguncuların Mağarası (Robbers Cave) Deneyi ve Yap-Boz Sınıfları ismiyle bilinmektedir.

Birinci bölümdeki son alt başlık ise ‘Önyargının Azaltılması ya da Ortadan Kaldırılması’ olarak belirlenmiştir. Önyargıya ilişkin yapılan çalışmaların beraberinde, ‘Önyargı nasıl azaltılabilir ya da nasıl engellenebilir?’ şeklindeki soruları da getireceğine dikkat çekilmiş ve bu soruların cevaplarını bulmanın, insanların yaşamları için önemli bir seviye olduğu vurgulanmıştır. Bu konuda yapılan her bir çalışmanın birey ve gruplar arasındaki uyumu sağlamada önemli olduğu bilinmekle birlikte hiçbirinin kendi başına yeterli olmayacağına da dikkat çekilmiştir.

Eserin *Önyargı ve Din* başlıklı (ss. 81-118) ikinci bölümüne çeşitli ilahi kitap ve kutsal metinlerden (Kur’an-ı Kerim, Yahudi Medeni Kanunu, Budist Kutsal Kitabı vb.) alıntılar yapılarak başlanılmıştır. Buradaki ifadelerle bakıldığında çoğu dinin, evrensel hoşgörü, merhamet, barış, kardeşlik gibi duygulara vurgu yaptığı görülmektedir. Buna karşı bazı dinlerin yapı ve söylemleri itibarıyla ataerkil yapıyı öne çıkarmaları nedeniyle cinsiyet ayrımcılığını meşrulaştırdıkları ifade edilmiştir. Bu ve benzeri dini söylemlerin, doğrudan önyargı ve çatışmaların oluşmasında önemli bir rol üstlendikleri belirtilmiştir. Yazar, dinin önyargı üzerindeki etkisinin, ‘Din, neden önyargı ile ilişkilendirilmektedir?’ sorusuna bağlı olarak yıllarca sosyal psikoloji içinde ilgi konusu olduğunu ifade etmiştir. Bu açıdan bakıldığında önyargının kaynağı olarak dinler değil, dindarların inceleme alanına girdiği ve önyargıdan da dindarların sorumlu oldukları belirtilmiştir. Dindarlık ve önyargı temelinde mevcut literatür değerlendirildiğinde, iki yaklaşımın belirginleştiği görülmüştür. Bunların ilki, ağırlıklı olarak psikolojik yaklaşımları ifade ederken ikinci bakış açısı daha sosyolojik bir şekilde karşımıza çıkmaktadır.

‘Psikolojik Yaklaşımlar’ içerisinde Allport’un yaklaşımı ve çalışmalarının önemli bir yerinin olduğu bilinmektedir. Allport’un dindarlık açısından dış ve iç yönelimli bireylerin önyargı düzeylerine ilişkin yaptığı çalışmaların içeriği konusunda bilgilendirmeler yapılmış, bunun yanı sıra bu yaklaşımın dindarlık ile önyargının farklı çeşitleri arasındaki ilişkilerin incelenmesinde de kullanıldığı belirtilmiştir. Burada görüşlerine yer verilen bir diğer isim ise Batson olarak karşımıza çıkmaktadır. Batson’un,

Allport'un iç ve dış yönelimli dindarlık boyutlarına arayış boyutunu da ekleyerek yeni bir model önerisinde bulunduğu ifade edilmiştir.

Bölümün 'Sosyolojik Yaklaşımlar' isimli ikinci kısmında ise *belirsizlik-kimlik* ve *terör yönetimi* kuramları, dini sosyal kimlik başlığı altında değerlendirilmiştir. Belirsizlik-kimlik kuramının, gruplar arası önyargıları, aşırı eylemleri veya bazı insanların neden dine yöneldiğini açıklamak için geliştirildiği bilinmektedir. Terör yönetimi kuramı ise araştırmacılar tarafından, insanların ortak düşünceleri paylaşmadıkları bir kültüre sahip kişilerle barış içerisinde bir arada bulunma konusundaki yetersizliğini ve önyargının büyük bir kısmının bu olumsuz duygunun bir sonucu olarak ortaya çıktığı şeklinde ifade edilmiştir. Ardından sosyal sınıflandırma, gerçekçi ve sembolik tehdit ve çatışma gibi çeşitli klasik ve çağdaş sosyal kişilik kuramlarının bakış açıları aracılığıyla din, önyargı ve gruplar arası ilişkiler hakkında bilgi verilmiştir.

Eserin *Sonuç* (ss. 119-126) bölümünde yazarın, konuyu incelerken sosyal psikoloji ve din psikolojisinde geliştirilen kuramlardan ve bu kuramlar temel alınarak gerçekleştirilen araştırmalardaki verilerden istifade edildiği belirtilmiştir. Ayrıca psikoloji ve sosyoloji alanlarının, önyargıyı kendi terminolojileri bağlamında farklı konularla ilişkili olarak ve farklı düzeylerde değerlendirmelerinden ötürü, terminolojik olarak genel geçer bir önyargı tanımı yapılmasının zorlaştığına değinilmiştir. Daha sonraki süreçte gelişen sosyal psikolojinin de bu iki bilim dalının tanım konusundaki belirsizliğini devam ettirdiği ifade edilmiştir. Bununla beraber her iki bilim dalının da en temel özelliğinin, önyargıyı G. W. Allport'un yaklaşımına bağlı kalarak değerlendirmesi olduğu vurgulanmıştır. Ardından literatürde yer alan tanımların ortak noktaları maddeler halinde sıralanarak belirlenmiştir. Tanımların birçoğunda önyargı, grup üyeleri için geçerli olan hatalı ya da gerekçesiz olumsuz bir değerlendirme olarak ifade edilmiştir. Ancak bu tür tanımlarda ortaya çıkan kavramsal zorlukları aşmak için araştırmacıların bireysel özelliklere ek olarak toplumsal dinamikleri de hesaba katıp yeni tanımlar ortaya koydukları belirtilmiştir. Buradan hareketle önyargının hem gruplar arası ilişkileri belirlediği hem de bu ilişkilerden beslendiği sonucuna ulaşılmıştır.

Tarihsel gelişimi açısından ise önyargı, psikolojik çalışmalara konu olduğunda ilk olarak kişilik özellikleri bağlamında açıklanmaya çalışılmış ve otoriter kişilik isimli bir yaklaşım geliştirilmiştir. Bu konuda yapılan araştırmalara bakıldığında, kişilik gelişiminde ebeveynlerin oldukça önemli bir rolünün bulunduğu ve ebeveynlerin çocukları disipline etmede kullandıkları yöntem ile çocuğun kendini ifade etmesi arasında bir denge kurulduğu ifade edilmiştir. Özellikle Birleşik Devletler'de önemli

bir sorun olarak görülen ırksal önyargı ve otoriter kişilik çalışmalarının geniş bir literatür meydana getirdiği gözlemlenmiştir. Kişilik yaklaşımından sonra Allport'un bağımsız bir faktör olarak dini içeren çalışmalarının, önyargı için bir dönüm noktası olduğu vurgulanmıştır. Buna göre Allport'a göre dinin önyargı üzerindeki etkisinin paradoksal olduğu, yani dinin hem önyargı oluşturduğu hem de önyargının oluşumunu engellediği tespit edilmiştir. Yazar burada psikolojik ve sosyolojik verilerden hareketle dindarlık ile önyargı arasında çeşitli düzeylerde bir ilişkinin olduğunu ancak bu ilişkiyi sebep-sonuç şeklinde değerlendirerek çözümler yapmanın hatalı ve yanıltıcı olacağını ifade ederek eserine son vermiştir.

Sonuç olarak incelenen ve kısaca tanıtımı yapılan bu eser hakkında genel bir değerlendirme yapacak olursak;

(a) *Güçlü yönleri:* (i) Öncelikle Türkiye özelinde önyargı ve din konusundaki literatürün sınırlı olması ve müstakil olarak bu iki olguya odaklanan sadece tek bir makalenin olması, Türkçe literatürde konunun yeteri kadar işlenmediğini ortaya koymaktadır. Bu noktada kavramsal ve teorik çerçevenin bütüncül bir şekilde sunulduğu bu eser, ilgili literatüre olan katkısı ve ileriki zamanlarda yapılacak olan çalışmalara yol göstermesi açısından önemli bir yere sahiptir. (ii) Eserin ele aldığı konular itibarıyla (önyargı-din) geniş bir yelpazeye sahip olmasından dolayı çalışmanın başında sınırlılıklarını belirleyerek, araştırmalarını bu çizgi doğrultusunda yürütmesi önem arz etmektedir. (iii) Özellikle teorik kısımlar incelenirken ilgili disiplinlerin konuya dair yaklaşımlarından faydalanılarak içerik zenginleştirilmiştir. (iv) Çalışmanın belirli noktalarında tablo ve şekillerden de yararlanılması görsellik açısından etkili olmuştur. (v) Birincil kaynaklardan yararlanılarak kapsamlı bir literatür taramasına sahip olan bu eserde başlık ve içerik birbiriyle uyum içerisindedir. (vi) Ayrıca eserin akıcı bir üsluba sahip olmasının yanı sıra kullanılan bazı kelimelerin ardından anlamlarına yer verilmesi anlaşılabilirliği de artırmaktadır.

(b) *Zayıf yönleri:* (i) Kitap incelendiğinde az da olsa yazım yanlışlarına rastlanmıştır. (ii) Bunun dışında kitabın teorik anlatımının ağırlıklı olup uygulama alanının yoğun bir içeriğe sahip olmamasını zayıf bir yön olarak değerlendirebiliriz. (iii) Aynı zamanda yöntem olarak sadece literatür taramasının uygulandığı görülmektedir. Çalışmanın nitel, nicel ya da karma bir yöntem kullanılarak bu yönünün kuvvetlendirilebileceği söylenebilir. (iv) İçeriğe bakıldığında konusu itibarıyla din psikolojisinde saha çalışması gerektiren bir alan olduğu görülmektedir. Bu nedenle saha çalışmasıyla desteklenmemiş olması da bir zayıflık olarak görülebilir.

(c) *Geliştirilebilir yönleri:* (i) Kitabın başında yazara ilişkin biyografik bilgiye yer verilmesinin okuyucu için faydalı olabileceği düşünülmektedir. (ii) Ayrıca psikolojik ve sosyolojik yaklaşımlar temelinde ele alınan bu çalışmanın, konunun bireysel ve sosyal etkileri sebebiyle ilgili diğer bilim dalları açısından da ele alınıp incelenmesi sonraki çalışmalar için önemli bir olanak sağlayabilir. (iii) Yerli ve yabancı literatürdeki araştırma bulgularından bahsedilen yerlerde istatistiki bilgiler tablo ve grafiklerle desteklenebilir. (iv) Kullanılan akademik terimlerin anlaşılabilmesi için kitabın en sonuna ya da ilgili kısmın sonuna sözlük eklenebilir.

